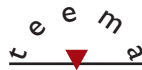

Leena A. Leskinen ja Kaisa Raitio

Monikäyttöindeksi alueellisen metsäsuunnittelun ja tukien suuntaamisen apuvälineeksi

Johdanto

A.K. Cajander kehitti 1900-luvun alussa metsätyyppiteorian, jonka pohjalta hän loi metsätyyppi-järjestelmän käytännön metsätalouden tarpeisiin. Puuntuotoskyvyn määrittämisen lisäksi metsätyyppi-järjestelmään perustuva kasvupaikkaluokitus on käytännön työkalu valittaessa metsän uudistamismenetelmää, kasvatettavaa puulajia ja päätettäessä muista metsänhoitotoimenpiteistä (Kuusipalo 1996). Ojitettavien soiden valinnassa käytettiin aikoinaan puolestaan apuna metsänojitusbomiteettia, joka määritettiin suotyypin ja ilmastovyöhykkeen mukaan (Heikurainen 1973). Luonnon monimuotoisuuden suojelussa on myös kehitetty erilaisia tapoja arvottaa metsäalueita, esimerkiksi niiden uhanalaisille lajeille tarjoamien habitaattien hyvyyden mukaan (habitat suitability index, HSI) (esim. Kurttila ym. 2002).

Tulevaisuudessa metsien toivotaan synnyttävän hyvinvointia nykyistä enemmän esimerkiksi luontomatkailussa, jonka osalta valtiolla on tavoitteena kaksinkertaistaa työpaikat nykyisestä 32 000:sta vuoteen 2010 mennessä (Ohjelma luonnon virkistyskäytön ... 2002). Mökkiläisistä ja etätyöläisistä toivotaan uusia maallemuuttajia ja luonto virkistysympäristönä nähdään markkinoinnissa keskeisenä vetovoimatekijänä. Monet näistä metsien äärelle muuttajista eivät omista metsää, sen sijaan kylien

ympärysmetsien omistajista yhä suurempi osa asuu kaupungeissa. On syntynyt tilanne, jossa sosiaaliset tarpeet ja omistajuus eivät enää kohtaa yksityismetsissä yhtä saumattomasti kuin aiemmin.

Yhteiskunnan muutokset edellyttävät monikäytön nykyistä parempaa huomioon ottamista metsäsuunnittelussa. Tässä artikkelissa esitämme, että myös metsien monikäyttö tarvitsee kasvupaikka- ja habitaattiluokitukseen verrattavissa olevan työkalun, jonka avulla tapauskohtaisesti arvioidaan metsikön kyky tuottaa monikäyttöarvoja. Ehdottamamme *monikäyttöindeksi* toimisi metsien käytön alueellisen yhteistyön välineenä. Se kertoisi kullekin kuviolle suuntautuvan monikäytön tarpeen sekä kyseisen monikäyttölajin näkökulmasta arvioitun hyvyystason.

Monikäyttöindeksiä käytettäisiin linkittämään metsätalouden toimintaan aluekehittämisen, maaseutuelinkeinojen ja virkistyskäytön näkökulmat. Esityksemme monikäyttöindeksistä sisältää oletuksen eräänlaisesta ”monikäyttö-METSOSTA”, jonka avulla tulevaisuudessa voitaisiin suunnata valtion tukirahoitusta vapaaehtoisen monimuotoisuuden suojelun lisäksi mm. maisema- ja virkistysarvojen vapaaehtoiselle huomioon ottamiselle ja suojelulle. Indeksien tehtävänä olisi määritellä ne kohteet, joille tukia ensisijaisesti kohdennettaisiin.

Osallistava prosessi monikäyttöindeksin määrittämiseksi

Sosiaaliset tarpeet poikkeavat puunkasvatuksen ja luontoarvojen selvittämisestä siinä, että ne ovat suurelta osin subjektiivisia ja paikkakohtaisia. Monikäyttötarpeen määrittämiseen tarvitaan menetelmä, joka ylipaikallisen ja tieteellisen asiantuntijatiedon rinnalla kykenee jäsentämään paikallista ja ns. hiltajasta tietoa (Lehtinen 2005). Siksi metsikkökuvioiden monikäyttöindeksi tulisi määrittellä *osallistavassa paikallisessa prosessissa*. Prosessiin soveltuvia osallistavan suunnittelun ja päätöstuen menetelmiä sekä teknisiä apuvälineitä on esitelty jo aikaisemmin useissa tutkimuksissa, kokeiluhankkeissa ja käytännön suunnittelutilanteissa (Söderbaum 1986, Loikkanen ym. 1997, Hytönen ym. 2002, Kangas ym. 2005, Pelkonen ja Tyrväinen 2005). Keskitymme tässä kuvaamaan prosessin vaiheita indeksin synnyttämisen ja tukien suuntaamisen kannalta olennaisilta osin.

Monikäyttöindeksikartoitus pitäisi tehdä alueelle, joka on *sosiaalisesti mielekäs kokonaisuus*, kuten kunnan tai kaupungin osa, kylä tai perinteinen yksityismetsien aluesuunnittelun kokonaisuus. Apuna hyödynnettäisiin olemassa olevaa inventointitietoa, kuten metsäkeskuksen keräämää luonnonvaratietoa sekä ympäristökeskuksilta saatavissa olevaa aineistoa. Prosessia vetämään tarvittaisiin suunnittelija, jolla on kokemusta vuorovaikutuksesta, metsien eri käyttömuodoista sekä tarpeellisten työkalujen, kuten paikkatietojärjestelmien, käytöstä. Prosessiin olisivat tervetulleita osallistumaan kaikki alueen käytöstä kiinnostuneet tahot, kuten paikalliset asukkaat, matkailuyrittäjät, ja yhdistykset.

Prosessin keskeinen vaihe olisi eri toimijoiden *näkemyksen keruu kartoille*. Osallistujat muotoilisivat eräänlaisia toivomuskarttoja: ”tästä kohdalta katsoen tuonnepäin avautuva maisema on mielestäni kaunis ja säästämisen arvoinen”. ”Näitä polkuja pitkin retkeilemme koululuokkien kanssa liikuntatunnilla.” Karttapohjia ohjineen voitaisiin lähettää suunnittelun alueen asukkaiden koteihin (esim. Pelkonen ja Tyrväinen 2005) ja jakaa esimerkiksi kunnan matkailuinfopisteissä tai vastaavissa. Suunnittelija kannustaisi ja tukisi osallistujia esimerkiksi piirtämällä keskustelun perusteella toivomuskartan osallistujan puolesta.

Osallistujan toivomuskarttaan sisältyisi osallistujan näkökulmasta tärkeä toiminto ja siihen liittyvä tavoite (Söderbaum 1986). Toiminto voisi olla esimerkiksi ”matkailuyrittäjyys” ja siihen liittyvät tavoitteet ”päiväretkiin soveltuva retkeilypolun perustaminen ja ylläpito” sekä ”ko. polun varrella olevan maisemallisesti merkittävän kohteen säilyttäminen erityishakkuin, kuten poimintahakkuin”. Muita esimerkkejä toiminnoista voisivat olla ulkoilukäyttö, marjastus, metsästys ja moottorikelkkailu. Kaikki, mukaan lukien suunnittelun alueen metsänomistajat, osallistuisivat prosessiin kansalaisina, asiantuntijoina, virkistyskäyttäjinä, jonkun intressin edustajina (esim. metsästys) tai maaseutuelinkeinon (esim. matkailu, kuitenkin muu kuin puuntuotanto) edustajina.

Kullakin osallistujalla on sama painoarvo eli saman verran ”toivomusääntä”. Osallistujien kartoille esittämät esitykset skaalattaisiin siten, että esimerkiksi 1 ha alueelle ulottuva toivomus saa pistearvon 1. Jos taas esittäisi toivomuksensa 100 ha alueelle, jakaantuisi ”ääni” pinta-alan mukaan, eli hehtaaria kohden toivomuksen pistearvoksi tulisi vain 0,01. Verrattuna pistemäisiin osallistujien esityksiin tämä toive ei erottuisi merkittävänä. (Hytönen ym. 2002.)

Kunkin osallistujan tiettyyn toimintaan kohdistuvat toivomukset muodostaisivat karttajärjestelmässä oman karttatasonsa. Siten yhden osallistujan mielipiteistä voisi muodostua useita karttatasoja, esimerkiksi hiihtämisen ja marjastamisen karttatasot. Suunnittelijan tehtävänä olisi *analysoida* tämä materiaali. Hän selvittäisi millaisia toimintoja ja tavoitteita suunnittelun alueelle sijoittuu. Samanlaista tavoiteinformaatiota sisältävät karttatasot yhdistettäisiin yhdeksi tavoitteen nimeä kantavaksi teemakartaksi. Samanmielinen osallistujapalaute ikään kuin laskettaisiin yhteen. Näin syntyisi esimerkiksi patikkapolkuvaihteiden teemakartta, joissa eniten toivotut reitit erottuisivat suurimpina yhteenlaskettuina pistearvoina. Teemakarttojen rinnakkainen vertailu kertoisi, missä kohdin eri monikäytön tavoitteet elävät sulassa sovussa rinnakkain tai painottuvat ongelmattomasti alueen eri osiin ja missä taas on odotettavissa ristiriitoja. (Hytönen ym. 2002)

Prosessin aikana koottua ja työstettyä materiaalia tarkasteltaisiin kokonaisuudessaan asiantuntijojista ja osallistujista koostuvassa *työryhmässä*. Asiantun-

tijat edustaisivat mm. metsäkeskusta, elinkeinojen kehittämistoimintaa ja kunnan kaavoitustoimintaa. Muut osallistujat edustaisivat kutakin esille tullutta tavoitetta eli teemakarttaa. Suunnittelija motivoisi työryhmän toimimaan yhteisöllisten arvojen etsimiseksi oman edun tai intressin ajamisen sijaan tai rinnalla (esim. Daniels ja Walker 2001).

Ongelmattomille alueille monikäyttöindeksi voitaisiin määrittellä suoraan saadun palautteen mukaisesti. Lainsäädännön ja esimerkiksi kaavoituksen asettamat rajoitukset tulisi luonnollisesti ottaa huomioon. Monikäyttöindeksien lopullisen määrittämisen haaste olisi ratkoa eri osallistujien esittämien toiveiden välille muodostuvat mahdolliset ristiriidat.

Työryhmän tärkeänä tehtävänä olisi kirjoittaa ristiriita auki mm. esittämällä selkeästi ja yksiselitteisesti vaihtoehtoisia käyttömuotoja kannattavat perustelut (mm. Healey 1995, Lapintie 2001). Ryhmä arvioisi, löytyykö jollekin käyttömuodolle muita parempi perustelu. Ratkaisu esitettäisiin selkeästi perusteluineen. Mahdollisen ratkaisuesityksen lisäksi metsänomistajalle esitettäisiin myös esille tulleet ristiriitaisetkin toiveet, jotta hän saisi monipuolisen tiedon mailleen esitetyistä monikäyttötoiveista. Metsänomistaja voisi sen jälkeen pohtia, olisiko jokin esitetyistä toiveista hänen tavoitteidensa mukainen.

Lopulta suunnitteluryhmä esittäisi kokonaisehdotuksen, josta ilmenisi alueen metsien monikäytön sijoittuminen ja kehittämistarpeet sekä se, miten tärkeäksi kukin monikäyttötavoitetta on esitetty osallistavassa prosessissa. Monikäyttöindeksikartalle sijoitettaisiin osallistujien antamat äänet: osallistujat esittivät esimerkiksi tietylle alueelle moottorikelkkareittia antaen 127 pistettä kun taas toiset kuviot saivat 87,5 pisteen verran maisema-arvon suojelemiseksi. Näin tietojärjestelmiin tallennetut metsätaloukkuviot saisivat monikäyttöindeksit, joista ilmenee metsikön soveltuvuus tiettyyn monikäytön lajiin sekä metsikön arvioitu hyvyystaso.

Tulevaisuuden metsävarojen käyttö: Monikäytön edellytysten parantaminen metsänparannuksen työajaksi

Miten monikäyttöindeksi sitten rajoittaisi metsänomistajan oikeuksia? Ei mitenkään. Monikäyttöindeksi toimisi neuvontavälineenä ja päätöksenteon tukena sekä metsänomistajille, metsäneuvojille että virkamiehille. Osallistava prosessi tuottaisi kriteerejä yhteiskunnan tukien myöntämiseksi. Toisin sanoen, kun esimerkiksi kunnostusojitustukea maksetaan vain sellaisille kohteille, jotka täyttävät tukiehdot, sama käytäntö koskisi myös monikäytön tukia. Monikäyttöindeksi toimisi viranomaisten työkaluna kun he päättävät virkistys- ja maisema-arvoihin liittyvien tukien myöntämisestä: kertoohan monikäyttöindeksi tietyn metsikön kelvollisuudesta määrättyyn monikäyttötarkoitukseen. Vaikka mm. maaseudun kehittämishankkeissa tuetaan jo monikäyttöä, ehdotetun ”monikäyttö-METSON” avulla voitaisiin tulevaisuudessa suunnata valtion tukirahoitusta vapaaehtoisen monimuotoisuuden suojelun lisäksi mm. maisema- ja virkistysarvojen huomioon ottamiselle ja suojelulle. Mahdollisen ”monikäyttö-METSON” kautta tuettavaksi toiminnaksi voisi tulla esimerkiksi erikoiskohteiden hakkuu, kuten poimintahakkuut maisemallisesti arvokkaassa hakkuukypsässä metsikössä (Metsän erityiskohteen hakkuu 2005). Monikäyttöindeksin tuloksena voitaisiin myös esittää muita suosituksia. Esimerkiksi päätehakkuun osuessa virkistyskäytössä olevan polun molemmin puolin, voisi suositus olla uudistusalan raivaaminen niin, että itse polku pysyisi edelleen kulkukelpoisena, vaikka metsä sen ympäriltä katoaisikin.

Metsänomistaja puolestaan saisi omien metsiensä metsäsuunnitelman laatimisen yhteydessä kuulla, millaisia sosiaalisia tarpeita alueen asukkailla hänen metsiinsä liittyen on, sekä millaisia toimenpidesuosituksia niihin liittyä ja millaisia yhteiskunnan tukia on saatavilla metsien monikäyttöä koskien. Monikäyttöindeksien määrittelyn perusteella metsänomistajalle voitaisiin tarjota esimerkiksi maisematukea, jos hän käsittelee erikoishakkuun kuvionsa, johon kohdistuu osallistavan monikäyttöindeksointiprosessin kautta ilmennyt sosiaalinen maisemansuojelutoive. Mutta metsänomistaja itse päättäisi, valitseeko hän tuen ja erikoishakkuun vai toteuttaako perinteisen metsänuudistamisketjun.

Monikäyttöindeksin kehittämisen haasteita

Artikkelimme tarkoitus on tuoda esille eräs näkökulma metsien käytön alueellisen yhteistyön kehittämiseen. On mahdollista kehittää prosesseja, jotka tuottavat konkreettisia paikkaan sidottuja kehittämis- ja yhteistyöideoita – erotuksena esimerkiksi alueellisiin metsäohjelmiin – puuttumatta silti maanomistajan päätöksenteko-oikeuteen.

Tässä esitetyn idean kehittäminen vaatii vielä monien käytännön ongelmien ratkaisua. Osallistavan prosessin haasteita ovat mm. osallistujien tasa-arvoisen kohtelu. Miten varmistetaan, että yksi osallistuja antaa äänensä vain kerran? Otetaanko yhdistysten kannat mukaan painottaen jäsenmääriä? Toinen haaste on luottamuksellisuus. Esimerkiksi tieto metsänomistajien mailla olevista ns. metsälakikohteista on pystyttävä ottamaan huomioon monikäyttöindeksiä määritettäessä, vaikka suunnittelija ei saakaan tietoa julkistaa. Toisaalta, miten saada osallistumaan vaikkapa ne sadat sivuelinkeinonaan sieniä ja marjoja poimivat metsien käyttäjät, jotka eivät taatusti halua paljastaa keräilypaikkoja toisilleen?

Muita haasteita liittyy alueiden väliseen tasa-arvoon: vaikka kaupunkien lähellä monikäyttötarve on suurin, pitäisi monikäyttötukia voida jakaa myös maaseudun kylien lähimetsiin. Alueiden välisen tasa-painon varmistaminen onkin virkamiesten asiantuntijatehtävä. Indeksiluvut eri suunnittelualueiden välillä eivät olisi vertailukelpoisia. Haja-asutusalueilla merkittävä kriteeri monikäyttötukien saamiseksi voisi olla esimerkiksi kuuluminen valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden joukkoon.

Mikä organisaatio sitten ottaisi monikäyttöindeksin määrittämisprosessin vastuulleen? Vaihtoehtoina tulee esille lähinnä kunta, joka on paikallisdemokratian perusyksikkö Suomessa ja jolla on vastuu muutenkin maankäytön suunnittelusta. Toinen vaihtoehto olisi metsäkeskus. Metsäkeskuksen toimialaan monikäyttöindeksin määrittäminen sopisi sinänsä hyvin, sillä sen eräs tehtävä on maaseutuelinkeinojen kehittäminen. Myös monikäytön edistäminen on mainittu useimmissa alueellisissa metsäohjelmissä tärkeinä tavoitteina. Asia vaatisi kuitenkin eräänlaisia uudelleensuuntautumista: monikäytössä pitäisi nähdä uusia metsävarojen hyödyntämisen mahdollisuuksia, kuten aikoinaan energiapuussakin. Kuten muutkin uudet asiat, monikäyttöindeksin osallista-

van määrittämisprosessin käytäntöön viemiseksi edellyttäisi vielä hankemuotoista kehittämistyötä.

Kiitokset

Tässä artikkelissa esitetyt ajatukset pohjautuvat metsien käytön alueellista yhteistyötä käsitelleeseen työpajaan Tukijoiden metsäpalaverissa Kolilla 14.–16.9.2005 (<http://www.helsinki.fi/project/metsapalaveri/seminaarit/alueyhteistyö.htm>). Kiitämme työryhmämme muita jäseniä, Marjatta Hytöstä, Terhi Koskelaa, Leena Kärkkäistä, Arto Naskalia ja Harri Tukiaa innostavasta keskustelusta, kommentista ja monikäyttöindeksin idean synnyttämisestä yhdessä kanssamme.

Kirjallisuutta

- Daniels, S.E. & Walker, G.W. 2001. Working through environmental conflict. The collaborative learning approach. Praeger, Westport.
- Healey, P. 1995. The argumentative turn in planning theory and its implication for spatial strategy formation. Julkaisussa: Pakarinen, T. & Ylinen, H. (toim.). Are local strategies possible? Scrutinising sustainability. Tampere University of Technology, Department of Architecture. Urban Planning Publications 29: 46–70.
- Heikurainen, L. 1973. Soiden metsänkasvatuskelpoisuuden laskentamenetelmä. Acta Forestalia Fennica 131. 35 s.
- Hytönen, L., Leskinen, P. & Store, R. 2002. A spatial approach to participatory planning in forestry decision-making. Scandinavian Journal of Forest Research 17: 62–71.
- Kangas, J., Store, R. & Kangas, A. 2005. Socioecological landscape planning approach and multicriteria acceptability analysis in multiple-purpose forest management. Forest Policy and Economics 7: 603–614.
- Kurttila, M., Pukkala, T. & Loikkanen, J. 2002. The performance of alternative spatial objective types in forest planning calculations: a case for flying squirrel and moose. Forest Ecology and Management 166: 245–260.
- Kuusipalo, J. 1996. Suomen metsätyypit. Kirjayhtymä. 144 s.

- Lapintie, K. 2001. Suunnittelurgumentaation analyysi ja arviointi. *Yhteiskuntasuunnittelu* 39(1): 4–25.
- Lehtinen A.A. 2005. Metsä, alueyhteisöt ja monikulttuuristuminen – miten alueellisuus muuttuu metsäalan globalisaatiossa? Esitelmä Tutkijoiden metsäpalaverissa ”Metsien ja metsäluonnon hoidon alueellinen yhteistyö” 14.–16.9. Kolilla (<http://www.helsinki.fi/project/metsapalaveri/pdfs/Lehtinen.pdf>).
- Metsän erityiskohteen hakkuu. 2005. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio. Esite. 8 s.
- Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. 2002. Ympäristöministeriö, Suomen ympäristö 535. 48 s.
- Pelkonen, J. & Tyrväinen, L. 2005. Kaupunkiviherialueiden koetut arvot ja merkitys asukkaille Länsi-Vantaalla. 60 s. Saatavissa http://www.vantaa.fi/i_liitetiedosto.asp?path=1;135;137;221;1761;6113;6811;21086;31771;19599;28784
- Söderbaum, P. 1986. *Beslutsunderlag. Ensidiga eller allsidiga utredningar?* Doxa Ekonomi. Bokförlaget Doxa, Lund. 196 s.

13 viitettä

- HL Leena A Leskinen, Metsäntutkimuslaitos, Joensuun toimintayksikkö. Sähköposti leena.leskinen@metla.fi; MMM Kaisa Raitio, Joensuun yliopisto, Yhteiskuntapolitiikan laitos. Sähköposti kaisa.raitio@joensuu.fi